

Марија Мандић

Балканолошки институт САНУ
marija.mandic@bi.sanu.ac.rs

Османско наслеђе: стратегије, топоси и актери*

У првом делу уводног текста представљам теоријски оквир који однос према османском наслеђу смешта у шири друштвено-културолошки контекст. Разликујем две основне стратегије у односу према османском наслеђу у модерним друштвима балканских земаља, а то су: деосманизација (поништавање османских утицаја) и интернализација (посвајање). Даље, указујем на то да су обе стратегије настале под директним утицајем дискурзивне праксе оријентализма, с којим деле реторику и унутрашњу логику. Затим, показујем, на основу неколико примера језичких и културних пракси, како се спроводе обе стратегије у Србији. У другом делу, представљам радове темата и издвајам теме заступљене у њему, а то су: међурелигијски дијалог, преговарање етничке и религијске припадности у свакодневном животу, религијска конверзија, наслеђене институције османског друштва и однос према њима, (ре)презентација историјских фигура и догађаја у књижевним наративима, муслиманске верске организације у прошлости и садашњости. Темат има за циљ да допринесе академском дијалогу у нашој и међународној средини, у коме су стратегије, топоси и актери који се везују за османско наслеђе, муслимане и ислам веома актуелни.

Кључне речи: османско наслеђе, Србија, оријентализам, муслимани, ислам

Ottoman Heritage: Strategies, Topoi and Agents

In the first part of the introductory text, I present a theoretical framework that places the attitude towards the Ottoman heritage in a broader socio-cultural context. I distinguish between the two basic strategies in relation to the Ottoman heritage in the Balkan modern societies, and they are: de-Ottomanization (neglecting of Ottoman influences) and internalization. Furthermore, I point out that both strategies were created under the direct influence of the discursive practice of Orientalism, with which they share rhetoric and internal logic. Furthermore, I show, based on several examples of linguistic and cultural practices, how both strategies have been implemented in Serbia. In the second part, I present the papers in this thematic issue and identify the topics presented in it, namely: interreligious dialogue, negotiation of ethnic and religious affiliation in everyday life, religious conversion, inherited institutions of the Ottoman society and attitude towards them, (re)presentation of

* Рад је настао као резултат рада у Балканолошком институту САНУ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2021. години број: 451-03-9/2021-14/200170 од 05.02.2021.

historical figures and events in literary narratives, Muslim religious organizations in the past and present. The thematic issue aims to contribute to academic dialogue in domestic and international context, in which strategies, topoi and actors related to the Ottoman heritage, Muslims and Islam are very current.

Key words: Ottoman heritage, Serbia, Orientalism, Muslims, Islam

Однос према османском наслеђу у Србији: деосманизација и интернализација

Студије које се баве (дис)континуитетом с османским наслеђем на Балкану указују на две основне дискурзивне макро-стратегије: поништавање и интернализацију. У првом случају, националне елите балканских држава након ослобођења од османске власти потрудиле су се да избришу видљиве утицаје Османлија. У другом случају, многи широко распрострањени континуитети с османским временом стопили су се с локалним културама, те наставили да користе механизме мимикрије.

Тодорова (1997, 170) тврди да стварање аутономних и независних балканских држава није био само прекид, већ и одбацивање политичке прошлости Османског царства, које је спроведено у готово свим сферама и завршено до краја Првог светског рата. Такав однос друштвених елита и дискурс који се притом обликује Тодорова (1997) назива „деосманизацијом“. Став балканских елита према османском периоду полази од чињенице да је османска власт насилно наметнута балканским народима, а политички и емоционални став се заснива на уверењу да је османско наслеђе страно културама староседелаца. Званични национални наративи су османску владавину конструисали као озбиљну трауму која укључује ропство, злочине, неправду, (присилну) религијску конверзију и губитак било ког облика аутономије (уп. Sakellariou 2017, 513–514). Стога је сам пад под османску власт представљен као пресудни тренутак у историји балканских држава и заједница, посебно већински хришћанских, који је, с једне стране, изазвао брутални прекид с претходним традицијама, док је, с друге стране, његовим окончањем започет процес новог проналажења и замишљања колективних идентитета. У изградњи модерног националног идентитета такозвани *Турци* заузели су положај (историјског) „непријатељског Дугог“ (Sakellariou 2017, 513–514).

У таквом дискурзивном поретку „оријентални“, „исламски“, „османски“, а понекад и парадоксално „балкански“ сматрају се синонимима који се делимично преклапају и супротстављају „европском“, „хришћанском“, „предосманском“ (Todorova 1997, 180–181). Ова идеологизирана дихотомија типична је, како Тодорова (1997, 162) налази, за европску и балканску историографију 19. века:

„Средишњи елемент овог тумачења заснован је на веровању у некомпатибилност између хришћанства и ислама, између

суштински номадске цивилизације придошлица и старих урбаних и насељених аграрних цивилизација Балкана и Блиског Истока.“¹

Конечно, овај суштински важан део балканске друштвене историје банализован је у оквиру дихотомије „традиционално–модерно“ (Todorova 1997, 181), при чему се сматра да деосманизација иде руку под руку с модернизацијом, европеизацијом, те западњачењем друштва. У складу с таквим уверењем, деосманизација се одвијала нарочито у сфери јавне и материјалне културе, нпр. архитектуре, одевања и језика, који су „чишћени“ од османских утицаја (Todorova 1997, 180). Овај дискурс је, пак, као и сваки други, семиотичка, друштвено конструисана и условљена пракса. Стога балкански дискурс деосманизације треба посматрати у оквиру ширег и друштвено моћнијег западног „оријентализма“, под чијим утицајем се налази и с којим дели основну логику и реторику (Said 1994 (1979); Bakic-Hayden 1995, 921). Саид је, наиме, показао да географско-историјске одреднице „Оријент“ и „Окцидент“ отелотворују необични спој емпиријског и имагинарног. Представљање сложене и динамичне људске реалности из некритичког и есенцијалистичког угла, из кога „Запад“ посматра „Исток“ издалека и с висине, приписујући му сензуалност, склоност ка деспотизму, примитивизам, заосталост, егзотичност, ирационалност, мистицизам, дегенерисаност и слично, Саид је назвао оријентализмом (Said 1994 (1979), 331–333). У таквом дискурзивном поретку оријентални човек је пре све Оријенталац, а тек онда човек (Said 1994 (1979), 206). Исто тако, дискурси „балканизма“ (енг. *balkanism*, Todorova 1997) и „угнеженог оријентализма“ (енг. *nesting orientalism*, Bakic-Hayden 1995) не могу се схватити без оријентализма, који их је обликовао. Балканизам – који се формирао постепено током два века и кристализовао у дискурсу о Балканским ратовима и Првом светском рату – за разлику од оријентализма не конструираше два поларизована типа културе, него их разматра као варијанте у оквиру једног типа, па је према томе балканизам дискурс наметнуте контадикторности и двосмислености (Todorova 1997, 17–19). Најбоље оличен у путописима између два светска рата, балканизам је изражен сликовито у максими „не више Оријенталци, али још увек не Европљани“ (Bakic-Hayden 1995, 922). Угнеждени оријентализам је, пак, дискурзивни модел који оријенталистичку идеолошку дихотомију репродукује у односу на „друге“ који се смештају источније или јужније од „нас“ (о угнеженом оријентализму у југословенским и постјугословенским друштвима, в. Bakic-Hayden & Hayden 1992; Bakic-Hayden 1995; Jansen 2001; Zlatanović 2009).

У српским заједницама, од Велике сеобе из Османског царства у Хабзбуршку монархију (1690), доминантне су стратегије деосманизације и угнеженог оријентализма, под чијим утицајем се формира однос према османском наслеђу (Mandić 2020). У српском разговорном дискурсу уобичајени изрази *ропство под Турцима* и *пет векова под Турцима* служе као пословична језичка средства која кристалишу опште знање које се сматрало

¹ Сви преводи са енглеског на српски потичу од ауторке М. М.

неопходним за разумевање периода под Османлијама: *ропство* реферише на потпуно обесправљење у османском друштвеном поретку, док *пет векова* сажима једно дуго раздобље када се није догодило ништа значајно нити вредно помена у култури и друштвеном развоју. Ови изрази се такође користе као средства за објашњавање социјалне и културне заосталости у земљи. Стратешко поништавање се такође може видети у институционалном уређењу модерне Србије. У Београду је изабрана само једна џамија за очување – Бајракли џамија (Šaljić 2019), док су више десетина других, те бројна муслиманска гробља и османски споменици културе срушени током 19. века, када су српски устаници преузели град од Османлија (Đurić-Zamolo 1977). Слична судбина је задесила и друге ослобођене градове у Србији (в. пример Ниша, Stojančević 1983). Штавише, иако османско раздобље на Балкану обухвата неколико векова и значајно је за разумевање како прошлости тако и садашњости, у Србији још увек не постоји научни институт за оријенталне студије. Исто тако, Етнографски музеј у Београду, како је утврдила Sollie (2012, 37), „као место сећања преноси и одржава заборав и занемаривање османског наслеђа“, с обзиром на то да у сталној поставци традиционалне културе Срба, османски културни трагови уопште нису представљени, јер нису „спадали у концепт српске традиционалне културе“ (Sollie 2012, 26). Представљање османског доба у српским школским уџбеницима је слично као и у уџбеницима других балканских народа, врло оскудно, поједностављено и пуно негативних стереотипа (Koulouri 2002, 27; Vukomanović 2008). Критички осврт на културу сећања дали су Драган Проле и Тодор Куљић, који су указали да се у доминантним српским (и јужнословенским) наративима негује готово непромењена негативна слика о Османлијама, лишена позитивних атрибута (Prole 2013, 1001; Kuljić 2006, 207).

Другу макро-стратегију која се користи у односу на османско наслеђе називам интернализацијом или посвајањем. Интернализација се односи на прихватање норми, вредности и културних облика које су Османлије донеле и успоставиле, али су они накнадно (поново) представљени као део аутентичног националног идентитета, док је њихово османско порекло прикривено или негирано. Интернализација би се тако могла схватити као прећутна асимилација или прихватање. Овде се такође ослањам на Тодорову (1997, 164), која указује да су османски утицаји оставили дубок траг у модерним балканским културама:

„Друго тумачење третира османско наслеђе као сложену симбиозу турске, исламске и византијско-балканске традиције. Његова логична премиса је околност да неколико векова суживота није могло а да није створило заједничко наслеђе, и да је историја османске државе историја свог њеног конститутивног становништва (без обзира на верске, друштвене, професионалне и друге поделе). Чињенице у основи овог тумачења су рани синкретизам у верској, културној и институционалној сфери, изузетан апсорпцијски капацитет освајача, као и висок степен вишејезичности до краја царства.“

(Ре)презентација османског утицаја на српску културу креће се скалом од „њиховог – турског“, „пола њиховог, пола нашег – балканског“ и „нашег – типично српског“. Ти утицаји се могу наћи у музици, кухињи, позајмљеним речима и изразима, те у материјалној култури (Buchanan ed. 2007; Archer 2012a, 2012b; Đinđić 2013; Jovanović 2009, 2013). Османско наслеђе је тако посвојено, спојено с локалним културним обележјима и (поново) коришћено као препознатљиво обележје балканске и/или српске културе. Споменимо дискурзивни маркер *бре*, који се сматра српским идентитетским маркером *par excellence*, мада су говорници мање-више свесни његовог турског порекла (Mišković Luković, Dedać & Polomac 2015);² или, пак, расправе о аутентичности националне кухиње, коју чине, поред осталих, јела као што су сарма и гибаница (уп. Zirojević 2018). Златановић уочава амбиваленцију у односу Врањанаца према свом културном идентитету, у великој мери обележеног османским утицајима, која се креће од потребе да се локална култура „очисти“ од страних утицаја до (ре)презентације управо тих утицаја у споју с локалним обележјима као аутентичних (Zlatanović 2009). Проле је овакав однос подозрења „према животном стилу и култури од које се позајмљује“ назвао парадоксом културе сећања (Prole 2013, 1001).

Као сличан, могао би се навести и пример традиционалне народне песме, у Србији под називом „Русе косе цуро имаш“, за коју су у документарном филму *Чија е тази песен?* (Чија је ово песма) становници разних балканских земаља тврдили да је баш њихова (в. Peeva 2003). Међутим, Златановић наводи да је на основу личног (случајног) увида у процес снимања филма, који је једним делом спроведен у Врању, ауторка Адела Пеева одлучила да изостави саговорнике „који су толерантним тоном говорили о песми, допуштајући могућност да се она пева и у другим земљама и крајевима и на другим језицима“ (Zlatanović 2009, 68). Даље, Златановић (2009, 68) закључује:

„Прича филма ‘Whose is this song?’ конструисана је тако да подвуче ‘нарцизам малих разлика’ и да прикаже Балкан у оријенталистичком кључу – као подручје вечите мржње и лако запаљиво буре барута. Конструкција продата као деконструкција.“

Управо овакви примери опомињу на праксе у медијима, култури и науци, који у жељи да критикују склоност ка генерализацији, идеолошким дихотомијама, нетолеранцији и инсистирању на аутентичности, исте конструишу, не омогућавајући видљивост алтернативних светоназора.

² Порекло српске речце *бре* – колоквијалне поштапалице и дискурзивног маркера који може да врши различите функције сигнализирајући метадискурзиван став говорника према адресату – оспорава се. Неки лингвисти сматрају да има турско порекло, док га други сматрају балканизмом усвојеном из грчког, пре османског освајања (Mišković Luković, Dedać & Polomac 2015, 19). Међутим, у свакодневној језичкој идеологији говорника српског језика ова речца се углавном сматра турском по пореклу и типично српском по употреби, уп. „Бре“, Vukajlija, <https://vukajlija.com/bre>. Као турцизам је одређује и *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (RSANU s. v. bre).

Потребу да се османском наслеђу, те проучавању муслиманских заједница, муслиманске културе и ислама приђе интердисциплинарно и трансдисциплинарно нагласили смо већ у два претходна темата (в. Mandić & Đorđević Crnobrnja 2019; Mandić & Đorđević Crnobrnja 2020). Циљ како претходних, тако и овог темата, јесте да се империјално османско наслеђе и (дис)континуитети нашег друштва, културе, делатних заједница и појединаца с њим представе у својој сложености – изван поларизујућих, идеологизираних дихотомија о којима је било речи, као на пример: „назадно/напредно“, „наше/страно“, „модерно/заостало“, „западно/источно“, „аутентично/не-аутентично“, и др. Такође, један од циљева темата је да допринесе критичком преиспитивању тема које су важне за нашу културу, а које се обрађују у радовима, научној критици и приказу у темату, међу осталима: међурелигијски дијалог (Ђурић Миловановић & Ђорђевић Црнобрња), преговарање етничке и религијске припадности у свакодневном животу (Марков; Крел), религијска конверзија (Катић), наслеђене институције османског друштва и однос према њима (Амедоски), (ре)презентација историјских фигура и догађаја у књижевним наративима (Павловић), муслиманске верске организације у прошлости и садашњости (Мигати Козлица; Борић). Темат се тако прикључује академском дијалогу који се води како у нашој средини, тако и у међународним академским круговима (в. избор литературе у: Mandić & Đorđević Crnobrnja 2020), у којима су стратегије и топоси који се везују за османско наслеђе, муслимане и ислам веома актуелни.

Темат „Османско наслеђе, муслиманске заједнице и појединци“ садржи шест оригиналних научних радова, научну критику и приказ, међу њима радове из антропологије, религиологије, историографије, књижевне анализе, политикологије. Темат отвара рад Александре Ђурић Миловановић и Јадранке Ђорђевић Црнобрње под насловом „Бајрамска софра у Београду – допринос међурелигијском дијалогу и видљивости мањинских верских заједница“. Рад се заснива на теренском антрополошком истраживању, а посвећен је Рамазанском бајраму и Бајрамској софри коју од 2009. године организују Исламска заједница Србије и Културно друштво муслимана „Гајрет“. Ауторке ову прославу посматрају у религијском и ширем друштвеном контексту, као пример међурелигијског дијалога између исламске заједнице и других верских заједница, као и грађана Београда. Ослањајући се на теоријске концепте о међурелигијском дијалогу, као и на исказе саговорника који су актери ове прославе, ауторке настоје да сагледају друштвене и религијске особености ове прославе у оквиру Рамазанског бајрама, али и да укажу на (не)видљивост религијских мањинских заједница у Србији.

У раду Ивајла Маркова “*Politicization of Everyday Ethnicity and Religion in North Macedonia*” (Политизација етничке припадности и религије у свакодневном животу у Северној Македонији) анализира се динамика односа

религије и етничке припадности у Републици Северној Македонији. Полазећи од драматичних друштвених догађаја у Северној Македонији, који су проистекли из политизације верских симбола и етничких идентитета, те изазвали етно-политичке тензије и сукобе између Албанаца и Македонаца, Марков представља резултате свог теренског антрополошког истраживања у Северној Македонији, при чему су му саговорници углавном били Албанци. Марков показује да је процес одржања и промене етно-религијских граница динамичан, те да настаје под директним утицајем политичких, друштвених, економских и културних околности.

Татјана Катић у раду „Прелазак на ислам становништва Горе и Опоља, према османским катастарским пописима“ обрађује исламизацију становништва двеју суседних области јужно од Призрена, Горе и Опоља – двеју некадашњих српских средњовековних жупа, потом османских нахија. Заснивајући анализу на пописима 15. и 16. века, ауторка закључује да је исламизација у овим двома областима имала различиту динамику: док је у Гори, насељеној словенским становништвом, она текла изузетно споро, у Опољу, насељеном Албанцима, била је неупоредиво интензивнија. Катић утврђује неке од разлога који су утицали на каснији прелазак на ислам становништва Горе, а као најзначајније издваја развијену црквену организацију на простору Горе, с једне стране, док је, с друге стране, била утицајна близина Призрена, војно-административног центра Призренског санџака, у коме су деловали високи представници власти пореклом из Опоља. Поред осталог, Катић указује да су хришћани и муслимани живели вековима у некој врсти симбиозе, при чему су конвертити махом „остајали чврсто везани за своју етничку средину с којом су и даље делили исти језик и упражњавали исте старе обичаје“; те да је прелазак на ислам је био углавном лични чин појединца, који „није морао утицати на остале чланове уже или шире фамилије“, па су тако бракови између муслимана и хришћана били дозвољени, при чему је свако могао наставити слободно да исповеда своју веру.

У раду Драгане Амедоски „Вакуфи у кадилуцима Лесковац, Прокупље, Куршумлија и Пирот у 18. и 19. веку“, анализира се једна од кључних установа муслиманског света – задужбине или вакуфи, који су на наше просторе стигли с Османлијама. Амедоски наводи да је најинтензивнија муслиманска задужбинарска делатност уочљива након завршетка османског освајања (15–16. век), када се у највећој мери одиграло преобликовање средњовековних хришћанских насеља у преовлађујуће муслиманска насеља. Рад се заснива на до сада неистраженој османској грађи, коју чини попис вакуфа из 1839. године, а чији су превод и коментари дати у прилогу. Поредићи изворе о вакуфима из ранијег периода с пописом из 1839. године, ауторка утврђује промене до којих је, у међувремену, дошло на истраживаном подручју. Утврђено је да је, према попису 1839, на подручју југоисточне Србије, било укупно 70 вакуфа – углавном објеката верског, просветног, јавног и комуналног карактера. Пропадање Османске империје довело је до кризе у управљању вакуфима и до њиховог опадања, које је довршено након

ослобођења ових области од Османлија, када вакуфска добра, превасходно џамије, бивају уништавана или мењају намену, док нека прелазе у руке државе, која их затим продаје.

Александар Павловић у раду “A bloodthirsty tyrant or a righteous landlord? Smail-aga Čengić in literature and oral tradition” (Крвожедни тиранин или праведни господар? Смаил-ага Ченгић у књижевности и усменој традицији) узима као полазиште историјски догађај убиства истакнутог босанско-херцеговачког вође Смаил-аге Ченгића 1840. године, које је послужило као снажна инспирација у јужнословенској романтичној писаној књижевности и усменој традицији. Павловић подсећа да су чланци тог времена у српској и хрватској штампи, усмене песме и, нарочито, Мажуранићев уметнички епски спев *Смрт Смаил-аге Ченгића* (1846), писан у духу усмене народне епике, представили Смаил-агу као тиранина који је мрзео и тлачио себи потчињене хришћане. У својој анализи, Павловић указује на маргинализоване локалне наративе и усмену народну традицију, који, пак, представљају Смаил-агу као праведног владара и храброг ратника. Стога, аутор закључује да је изразито негативна слика Смаил-аге у усменој традицији настала, пре свега, под утицајем српских и хрватских романтичара половином деветнаестог века. У закључку, Павловић се залаже за преиспитивање националних наратива у историографији и књижевности, како би се дошло до изнијансиране слике о османском наслеђу.

Рад Сане Мигати Козлице „Исламска заједница Србије и Исламска заједница у Србији: актуелна ситуација, актери и дешавања“ бави се узроцима и последицама непостојања јединствене Исламске заједнице у Републици Србији, од 2006. године, када је донет Закон о црквама и верским заједницама. Мигати Козлица анализира међусобне односе између двеју доминантних исламских заједница, користећи Бурдијеву теорију друштвених поља. Своју анализу темељи како на медијским наступима и изјавама актера који су јавне личности у Србији, тако и на интервјуима с њима. Ауторка утврђује различито позиционирање актера у односу на аутономију религијског поља и симболички капитал. Циљ ауторке је да радом допринесе бољем разумевању положаја исламских заједница у Србији, који је условљен друштвено–политичким односима у самим заједницама и земљи.

Научна критика Александра Крела „Да ли су (Горанци мигранти) прекинули са Гором?“ посвећена је књизи Јадранке Ђорђевић Црнобрње „*Нисмо прекидали са Гором*“. *Етницитет, заједница и трансмиграције Горанаца у Београду* (Београд, 2020). Књига је добила награду „Душан Бандић“, као најбоља у области етнологије и антропологије у Републици Србији за 2020. годину. Крел указује да је истраживање мултилокално – извршено у Београду, Тутину и поједним селима у Гори – и спроведено у континуитету, од 2012. до 2019. године, међу припадницима горанске заједнице. Крел истиче да је у средишту ауторкиног истраживачког интереса дискурс саговорника, који она сматра суштински важним за разумевање горанског искуства миграција, односа између појединца, заједнице и државе, те преображаја кроз који пролази горанска традиција и језик у свакодневном

животу. Крел закључује да је ауторка расветлила модалитете којима Горанци у Београду и Гори на симболички начин креирају и чувају сопствени (горански) идентитет, користећи га за одржавање континуиране везе с Гором, истовремено се трудећи да се што боље уклопе у своје локалне средине и нову друштвену стварност.

Приказ Алена Борића односи се на недавно објављену књигу босанског историчара Амира Дурановића *Исламска заједница у југославенском социјализму* (Сарајево, 2021). Како наводи Борић, књига је заснована на темељним архивским истраживањима и говори о развоју и положају Исламске заједнице у социјалистичкој Југославији, у периоду крупних друштвено-политичких промена. Борић наглашава да је Дурановић у књизи представио низ проблема с којима се суочавала Исламска заједница, као што су инфраструктура, школство, кадровска питања, улога верских вођа, те признање националне посебности Муслимана. Борић указује да је у књизи анализирана динамика односа између комунистичких власти и Исламске заједнице, који свој успон доживљава од 1953. до 1974, прошавши пут од строге државне контроле до еманципације.

Извори

Peeva, Adela. 2003. *Chia e тази pesen?* Dokumentarni film. Netflix.

RSANU. *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika I–XXI*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 1959-.

Vukajlija. Rečnik slenga. www.vukajlija.com (pristupljeno 9. maja 2021).

Литература

Archer, Rory. 2012a. “Assessing Turbofolk Controversies: Popular Music between the Nation and the Balkans”. *Southeastern Europe* 36: 178–207.

Archer, Rory. 2012b. “Western, eastern and modern: Balkan pop-folk music and (trans)nationalism”. In *1989: Young people and social change after the fall of the Berlin Wall*, eds. C. Leccardi et al., 187–204. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Bakic-Hayden, Milica. 1995. “Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia”. *Slavic Review* 54 (4): 917–931.

Bakic-Hayden, Milica & Robert M. Hayden. 1992. “Orientalist Variations on the Theme ‘Balkans’: Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics”. *Slavic Review* 51 (1): 1–15.

Buchanan, Donna, ed. 2007. *Balkan Popular Culture and the Ottoman Ecumene: Music, Image and Regional Political Discourse*. Lanham, MD: The Scarecrow Press.

- Đinđić, Marija. 2013. „Turcizmi u savremenom srpskom književnom jeziku (semantičko-derivaciona analiza)“. Doktorska disertacija. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Đurić-Zamolo, Divna. 1977. *Beograd kao orijentalna varoš pod Turcima: 1521–1867: arhitektonsko-urbanistička studija*. Beograd: Muzej grada Beograda.
- Koulouri, Christina, ed. 2002. *Clio in the Balkans. The Politics of History Education*. Thessaloniki: CDRSEE.
- Kuljić, Todor. 2006. *Kultura sećanja. Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja.
- Jansen, Stef. 2001. „Svakodnevni orijentalizam: Doživljaj ‘Balkana’ / ‘Evrope’ u Beogradu i Zagrebu“. *Filozofija i društvo* XVIII: 33–71.
- Jovanović, Miloš. 2009. “Taming the Tavern: Social Space and Government Regulation in 19th Century Belgrade”. *Godišnjak za društvenu istoriju – Annual of Social History* 16 (3): 57–68.
- Jovanović, Miloš. 2013. “‘The city in our hands’: urban management and contested modernity in nineteenth-century”. *Urban History* 40 (1): 32–50.
- Mandić, Marija. 2021. “The Serbian proverb *Poturica gori od Turčina* (A Turk-convert is worse than a Turk). Stigmatizer and Figure of Speech”. In *Imagining Bosnian Muslims in Central Europe. Representations, Transfers and Exchanges*, ed. František Šístek, 170–193. New York: Berghahn Books.
- Mandić, Marija & Jadranka Đorđević Crnobrnja, ur. 2019. „Islam, pojedinac i delatne zajednice u Beogradu nekad i sad“. *Antropologija* 19 (3).
- Mandić, Marija & Jadranka Đorđević Crnobrnja, ur. 2020. „Islam, pojedinac i delatne zajednice: akteri promene, sukoba i saradnje“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LXVIII (3).
- Mandić, Marija & Jadranka Đorđević Crnobrnja. 2020. „Temat: Islam, pojedinac i delatne zajednice: akteri promene, sukoba i saradnje“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LXVIII (3): 519–532.
- Mišković Luković, Mirjana, Mirjana N. Dedaić & Vladimir Polomac. 2015. “The meaning and interpretation of the Serbian discourse marker BRE”. *Journal of Pragmatics* 87: 18–30.
- Prole, Dragan. 2013. „Kultura sećanja na tursku vladavinu u Srbiji“. U *Šesti međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura*, knj. 2, ur. Ivana Živančević Sekeruš, 995–1003. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Said, Edward W. *Orientalism*. (1979) 1994. Vintage Books Edition. New York: Random House.
- Sakellariou, Alexandros. 2017. “Fear of Islam in Greece: Migration, Terrorism, and ‘Ghosts’ from the Past”. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity* 45 (4): 511–523.

- Sollie, Siri Therese. 2012. "The Exhibition of the Ottoman Heritage – from Collective Memory to the Museum Display". *Glasnik Etnografskog muzeja* 76: 19–41.
- Stojančević, Vladimir. 1983. „Niš 1804–1878“. U *Istorija Niša 1. Od najstarijih vremena do oslobođenja od Turaka 1878. godine*, ur. Danica Milić, 262–306. Beograd: Istorijski institut; Niš: Gradina i Prosveta.
- Šaljčić, Jovana. 2019. „Kako je oživela Bajrakli džamija“. *Antropologija* 19 (3): 75–89.
- Todorova, Maria. 1997. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press.
- Vukomanović, Milan. 2008. "Images of the Ottomans and Islam in Serbian History Textbooks". In *Images of the Religious Other: Discourse and Distance in the Western Balkans*, ed. Christian Moe, 17–38. Novi Sad: CEIR and Kotor Network,
- Zirojević Olga. 2018. *Istočno-zapadna sofras: Mali kulturnoistorijski i kulinarski leksikon*. Beograd: Geopoetika.
- Zlatanović, Sanja. 2009. „Književno delo Bore Stankovića i Vranje: identitetske strategije, diskursi i prakse“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LVI (1): 51–69.

Примљено / Received: 23. 02. 2021.

Прихваћено / Accepted: 11. 05. 2021.